

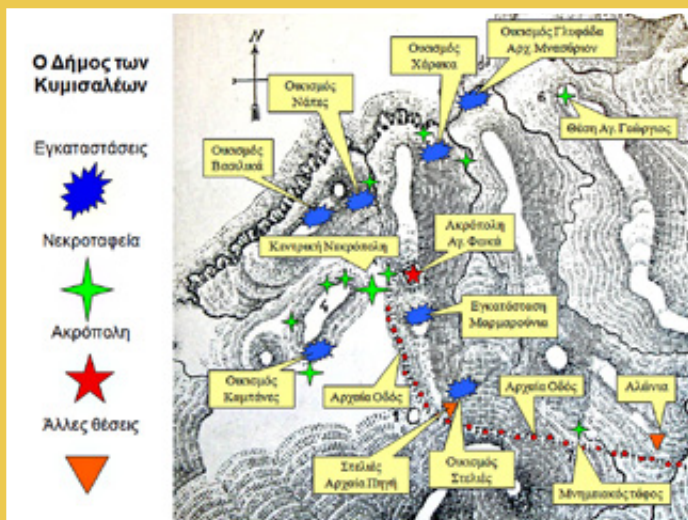
ΚΥΜΙΣΑΛΑ

*Εκεί που το φυσικό περιβάλλον
αγκαλιάζει τον αρχαίο πολιτισμό*

Κείμενα, φωτογραφίες: **Μανόλης Ι. Στεφανάκης**, Επίκουρος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας και Νομισματικής, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Στην Κυμισάλα, κάτω από τη σκιά του **Αταβύρου** και του **Ακραμίτη**, σε έναν τόπο που ακόμη διατηρεί αλώβητη την παρθένα φύση του, κρύβονται τα κατάλοιπα του αρχαίου Δήμου των Κυμισαλέων της Ρόδου. Ευρισκόμενος στη νότια

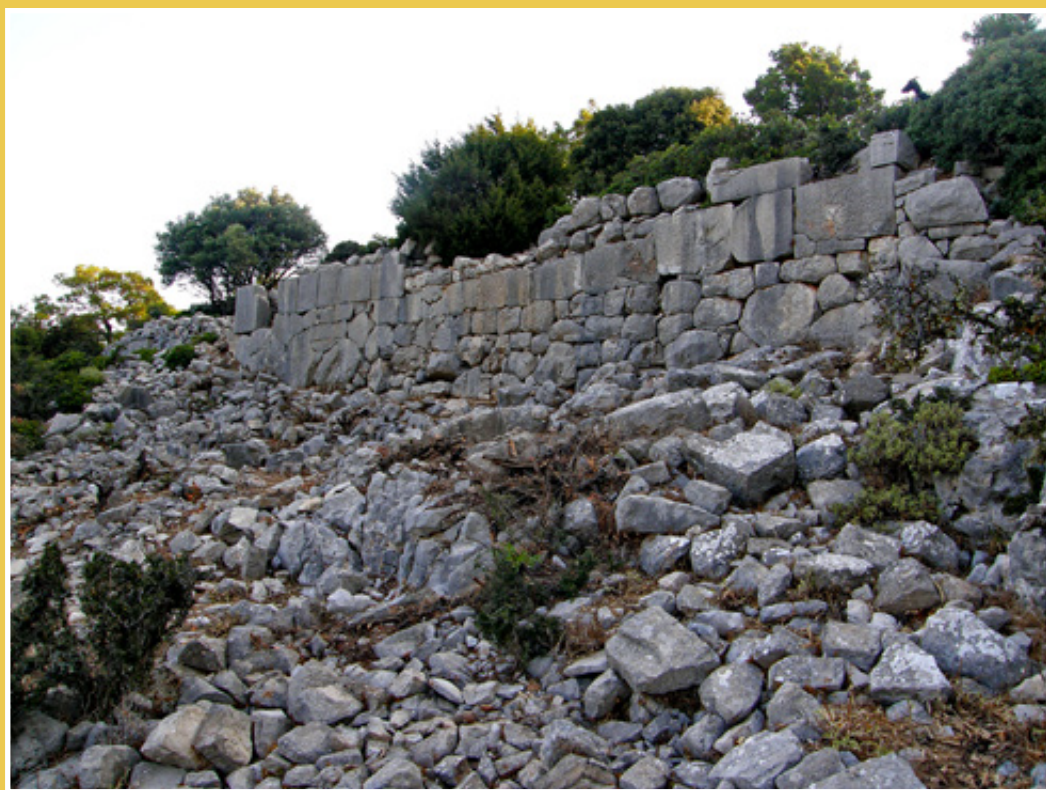
εσχατία της αρχαίας Καμιρίδος Χώρας, και υπαγόμενος διοικητικά στην άλλοτε κραταιή Κάμιρο, ο Δήμος των Κυμισαλέων φαίνεται πως κατοικείτο αδειάλειπτα, τουλάχιστον από τον 7^ο αι. π.Χ., μέχρι και την Ύστερη Αρχαιότητα (6^ο αι.).

Αριστερά: Άποψη της Κυμισάλας από την κορυφή του Ακραμίτη. Επάνω: Ανασκαφή στη νεκρόπολη της Κυμισάλας από τους φοιτητές αρχαιολογίας του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών και χάρτης της περιοχής με τις αρχαιολογικές θέσεις του αρχαίου Δήμου.

Η περιοχή της Κυμισάλας, ορεινή, πυκνά δασωμένη και γεμάτη άγρια ομορφιά, βρίσκεται περίπου 70 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης της Ρόδου, στα όρια της Δημοτικής Ενότητας Αταβύρου. Μικρά εύφορα λεκανοπέδια, λόφοι, κοιλάδες και ένα απέραντο δάσος, δημιουργούν ένα τοπίο εξαιρετικού φυσικού κάλλους, στο οποίο δεσπόζει ο επιβλητικός Ακραμίτης, σιωπηλός και πανάρχαιος φύλακας μιας πολιτισμικής κληρονομιάς ανυπολόγιστης αξίας.

Από το 2006 στην περιοχή της Κυμισάλας διεξάγεται συστηματική αρχαιολογική έρευνα από το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου και την ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, με σκοπό τον εντοπισμό των διάσπαρτων μνημείων και αρχαιολογικών θέσεων της Κυμισάλας, τη συστηματική ανασκαφή των σημαντικότερων από αυτά και, μεσοπρόθεσμα, την ανάδειξη του χώρου.

Τμήμα του τείχους της ακρόπολης των Κυμισαλέων.

Η οκταετής έρευνα έχει καταδείξει ότι η έκταση που καταλαμβάνουν σήμερα οι αρχαιότητες ξεπερνά τα **10.000 στρέμματα** και περιλαμβάνει ακρόπολη, τουλάχιστον επτά εγκαταστάσεις/οικισμούς, μια μεγάλη κεντρική νεκρόπολη και άλλα πέντε τουλάχιστον μικρότερα περιφερειακά νεκροταφεία. Μέσα σε αυτή την τεράστια έκταση αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, η οποία ερευνήθηκε συστηματικά με περιόδεις –κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες λόγω της πυκνής δασώδους βλάστησης και των δυσκολιών που δημιουργεί η ορεινή γεωμορφολογία του τόπου– και χαρτογραφήθηκε, επιλέχτηκαν η ακρόπολη και η κεντρική νεκρόπολη για τη διενέργεια συστηματικότερης ανασκαφικής έρευνας.

Η Ακρόπολη

Ο λόφος του **Αγίου Φωκά** αποτελεί τον κεντρικό πυρήνα του Δήμου των

Κυμισαλέων και δεσπόζει στην περιοχή. Μετά από 20λεπτη ανάβαση στην δασωμένη και βραχώδη δυτική πλαγιά του λόφου και αφού προσπεράσει τα αρχαία λατομεία, ο επισκέπτης βλέπει να ξεπροβάλλουν μπροστά του εντυπωσιακά τμήματα του οχυρωματικού περιβόλου, που περιέτρεχε την ακρόπολη και ο οποίος χρονολογείται στο 4^ο αι. π.Χ.. Ένα τμήμα του στη δυτική πλευρά, το οποίο σώζεται σε μήκος περίπου 18 μ. και σε ύψος που φθάνει σε κάποια σημεία έως και τα 3 μ., είναι ιδιαίτερα φροντισμένο, καθώς πρόβαλλε ακριβώς κάτω από το ναό της κορυφής και ήταν ορατό τόσο από το λεκανοπέδιο της Κυμισάλας, τον οικισμό στη θέση Καμπάνες και το δυτικό τμήμα της νεκρόπολης, όσο και από τους οικισμούς στις θέσεις Βασιλικά και Νάπες.

Στο κατώτερο τμήμα του είναι κτισμένο με μεγάλους λίθους, οι οποίοι έχουν περισσότερες από τέσσερις πλευρές

(«πολυγωνικό σύστημα» δόμησης) και στο ανώτερο τμήμα, με λίθους που φέρουν μεν ορθογώνιους αρμούς, χωρίς όμως οι δόμοι να είναι ισουψείς, ούτε οι λίθοι ισομήκεις («ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα»). Οι δόμοι της ανώτερης σειράς είναι διακοσμημένοι με εγχάρακτη διακόσμηση με σειρές ρόμβων, διχτυωτό και σειρές τεθλασμένων γραμμών.

Διασχίζοντας κανείς τα τείχη, φτάνει στο πλάτωμα της κορυφής, όπου κείτονται τα κατάλοιπα ενός μικρού ελληνιστικού ναού του 3^{ου}-2^{ου} αι. π.Χ.. Το κτίριο, με εξωτερικές διαστάσεις 13,50 μ. μέγιστο μήκος και 5,80 μ. μέγιστο πλάτος, έχει προσανατολισμό ανατολή-δύση, με είσοδο στα ανατολικά και αποτελείται από πρόναο και κυρίως ναό. Οι μακριοί τοίχοι του ναού, τόσο στην πρόσοψη όσο και στον πίσω τοίχο, έχουν ημικυκλικές απολήξεις σχηματίζοντας ένα είδος παραστάδων στις τέσσερις εξωτερικές γωνίες του κτιρίου. Οι ημικυκλικές αυτές απολήξεις στην πρόσοψη φέρουν ίχνη κατακόρυφων γλυφών, που ίσως παραπέμπουν σε ημικίονες. Η θεότητα στην οποία ήταν αφιερωμένος ο ναός είναι ακόμη άγνωστη, με την Άρτεμη και τη Δήμητρα να έχουν προταθεί στο παρελθόν.

Οι οικισμοί

Με την ακρόπολη στο λόφο του Αγίου Φωκά επικοινωνούν οπτικά οι επτά μέχρι σήμερα εντοπισμένες εγκαταστάσεις/οικισμοί, που φαίνεται πως ανήκαν στο Δήμο των Κυμισαλέων: οι θέσεις Βασιλικά, Νάπες, Χάρακας, Γλυφάδα/Μονοσύρια (πιθανότατα το αρχαίο *Μνασήριον* που αναφέρει ο Στράβωνας, επίνειο των Κυμισαλέων), Στελιές, Μαρμαρούνια και Καμπάνες. Σε όλες τις θέσεις υπάρχουν εκτεταμένα οικιστικά κατάλοιπα.

Ο οικισμός στα Βασιλικά είναι ο μεγαλύτερος και ο πλέον ενδιαφέρων, καθώς σώζονται κατακρηνηνισμένα πολλά οικοδομήματά του, διατηρούνται στη θέση τους ισχυροί τοίχοι πολυγωνικής τοιχοποιίας, ενώ μπορεί κανείς να διακρίνει υποτυπωδώς και το πολεοδομικό σχέδιο του οικισμού.

Επάνω:

1. Πανοραμική άποψη της περιοχής, με τις τοποθεσίες των οικισμών Βασιλικά και Νάπες σημειωμένες.
2. Τμήμα λατομείου στον λόφο του Αγίου Φωκά.
3. Ο ναός της ακρόπολης.

Επάνω: φωτογραφία της περιοχής με τις θέσεις των οικισμών "Χάρακας" και "Γλυφάδα".

Ένας εκτεταμένος ελεύθερος χώρος ξεχωρίζει, καθώς περικλείεται από ισχυρό περίβολο. Στα βορειοδυτικά του διαμορφώνονται δωμάτια και κατά μήκος της ανατολικής του πλευράς επιμήκης στενός διάδρομος. Αμέσως βόρεια του περιβόλου εκτείνονται σειρές δωματίων από οικίες που τις χωρίζει δρόμος με κατεύθυνση από ανατολή προς δύση. Δεύτερος δρόμος, κάθετος προς τον προηγούμενο, διέρχεται ανατολικότερα. Οι τοίχοι των κτισμάτων σώζονται σε μερικά σημεία σε αρκετό ύψος, ενώ σε διάφορα σημεία διατηρούνται στη θέση τους παραστάδες θυραίων ανοιγμάτων και κατώφλια, μάρτυρες ενός ακμάζοντος και πυκνοκατοικημένου άλλοτε οικισμού, ο οποίος εκμεταλλευόταν το μικρό, αλλά εύφορο, λεκανοπέδιο του Βασιλικού, που εκτείνεται στα νοτιοδυτικά του.

Η κάτοψη και η διάταξη των κτισμάτων, καθώς και ο χαρακτήρας τους δεν

μπορούν να προσδιοριστούν ακριβέστερα, γιατί καλύπτονται από εκτεταμένους λιθοσωρούς.

Όταν το 1854 ο γάλλος περιηγητής Victor Guérin, επισκέφτηκε τον χώρο και άκουσε το όνομα Βασιλικά, έφερε συνειρμικά στο νου του βασιλικές κατοικίες και υπέθεσε πως επρόκειτο για την κατοικία των αρχαίων βασιλέων της Καμίρου. Αυτή η ρομαντική άποψη βρήκε μεγάλη απήχηση στους ντόπιους, δημιουργώντας το νεότερο θρύλο του «βασιλιά Κυμισαλέα» και των θησαυρών του. Όπως διατυπώνει και ο Ιταλός αρχαιολόγος Μαιγι: «το βασιλικό όνομα (της θέσης) και ο μύθος ενός βασιλικού ανακτόρου με ολόχρυσους θησαυρούς πρόβαλλε από ένα ωραίο τείχος, τετραγωνισμένων ογκολίθων, κατάπληξη κάθε βοσκού και οδοιπόρου, παρακινουμένον να συγκρίνει την ξέσκεπη στέγη του καλυβιού του με τα θαυμάσια εκείνα κράσπεδα».

Επάνω: το μικρό αλλά εύφορο λεκανοπέδιο του Βασιλικού.

Κάτω: γενική άποψη του οικισμού των Βασιλικών.

Κάτω: Ο ισχυρός περίβολος στον οικισμό των Βασιλικών.

Επάνω αριστερά: Αρχαιολογική έρευνα στη νεκρόπολη της Κυμισιάλας. Κάτω αριστερά: ανασκαφή λαξευτού τάφου. Επάνω-δεξιά: ταφικά βάθρα στη νεκρόπολη της Κυμισιάλας.

Οι νεκροπόλεις

Δίπλα στους οικισμούς αναπτύσσονται νεκροταφεία, με την κεντρική νεκρόπολη να είναι μακράν το μεγαλύτερο και πιο ενδιαφέρον. Εκτείνεται στην κοιλάδα που δημιουργείται ανάμεσα στους λόφους του Αγίου Φωκά και της Κυμισιάλας, ενώ καλύπτει και τη βόρεια και τη δυτική πλευρά του τελευταίου.

Η έντονη, δυστυχώς, αρχαιοκαπνική, αλλά και τυχοδιωκτική αρχαιολογική δραστηριότητα στο χώρο της κεντρικής νεκρόπολης, από τα μέσα κυρίως του 19^{ου} αι. μέχρι και τα τελευταία χρόνια, έχει απομακρύνει μεγάλη ποσότητα τεχνουργημάτων και έχει καταστρέψει πολλές εκατοντάδες τάφων, στερώντας μας σημαντική γνώση για τον πολιτισμό και την ιστορία του αρχαίου

δήμου των Κυμισαλέων.

Οι τάφοι είναι κατά κύριο λόγο θαλαμοειδείς, λαξευμένοι στον φυσικό βράχο, έχουν ένα προθάλαμο ή δρόμο με σκαλοπάτια, έναν ή δύο ταφικούς θαλάμους και διατάσσονται σε σειρές, κλιμακωτά στις πλαγιές των λόφων. Δεν λείπουν και τα υπέργεια ταφικά μνημεία, κτιστές επιτάφια κατασκευές, ισοδομικής τοιχοδομίας, στις οποίες ίσως εδράζονταν ορθογώνια βάθρα, διακοσμημένα με κυμάτια, πεσμένα σήμερα εμπρός από τους τάφους. Ανάμεσά τους υφίστανται και επιγραφές, μνημεία αιώνια επιφανών ανδρών και γυναικών. Εδώ τάφηκε ο ΚΑΛΙΠΠΟΣ, εδώ και ο Κυμισαλέας ΔΑΜΑΓΟΡΑΣ ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΥ, μαζί με τη γυναίκα του τη ΧΡΥΣΩ, κόρη του ΝΙΚΑΣΑΓΟΡΑ από την Κρυασσό της Καρίας.

Επάνω: η περίφημη **Στήλη της Κυμισάλας** που απεικονίζει έξι πτηνά, και ευρήματα από τις ανασκαφές στη νεκρόπολη.

Από το αρχαϊκό τμήμα της κεντρικής νεκρόπολης προέρχεται η περίφημη **Στήλη της Κυμισάλας**, ένα επιτύμβιο σήμα από ασβεστόλιθο, που σώζεται σε ύψος **83 εκ**. Έχει τη μορφή χοντρού δίσκου πάνω σε πεσσό και επιστέφεται στην κορυφή της από έναν ορθογώνιο πλίνθο, πάνω στον οποίο στηριζόταν κάποιο επιπρόσθετο στοιχείο. Στον δίσκο απεικονίζονται, σε αβαθές εσώγλυφο, έξι πτηνά εντός οδοντωτού εγχάρακτου κοσμήματος που περιτρέχει ολόκληρη την πλευρά, ενώ ένας μεγαλύτερος εννέαφυλλος, εντός αντίστοιχου οδοντωτού κοσμήματος, υπάρχουν στην άλλη πλευρά. Πρόκειται για ένα από τα πρωιμότερα σωζόμενα μνημεία της νεκρόπολης, που φαίνεται να έχει ομοιότητες με

έναν τύπο πύλινων ειδωλίων, τα οποία κοσμούσαν μυκηναϊκές λάρνακες από την Τανάγρα.

Στον ίδιο χώρο, πιθανότατα, εντοπίστηκαν για πρώτη φορά και μια ιδιαίτερη κατηγορία κυλίκων, του πρώτου μισού του 6^{ου} αι. π.Χ., που χάριν του όμορου σύγχρονου οικισμού των Σιάννων, καταγράφηκαν στην ιστορία της τέχνης ως οι περίφημες κύλικες τύπου «Σιάννα».

Οι μέχρι σήμερα έρευνες στην κεντρική νεκρόπολη της Κυμισάλας έχουν πετύχει να προσδιορίσουν τη χρήση της από τους αρχαϊκούς χρόνους (7^{ος} αι. π.Χ.) μέχρι και την Ύστερη Αρχαιότητα (4^{ος}-6^{ος} αι.), κυρίως μέσα από σύνολα κεραμικής που προέρχονται από ασύλητους τάφους, όσο και από κατάλοιπα σύλησης.

Το φυσικό περιβάλλον

Η περιοχή βέβαια δεν παρουσιάζει μόνο τεράστιο αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Οι αρχαιολογικές θέσεις του Δήμου των Κυμισαλέων βρίσκονται στο κέντρο της περιοχής «**Ακραμίτης-Αρμενιστής-Ατάβυρος**», η οποία έχει ενταχθεί στο Ευρωπαϊκό δίκτυο οικοτόπων «**Natura 2000**» (κωδικός GR 4210005) και προστατεύεται ως Μνημείο της Φύσης. Σε

αυτή την κατηγορία κηρύσσονται εκτάσεις, δημόσιες ή μη, που παρουσιάζουν παλαιοντολογικό, γεωμορφολογικό και ιστορικό ενδιαφέρον, καθώς και συστάδες δέντρων ή δέντρα και σπάνια είδη φυτών που έχουν ιδιαίτερη βοτανική, φυτογεωγραφική, αισθητική και ιστορική σημασία.

Η συγκεκριμένη προστατευόμενη περιοχή της Ρόδου καλύπτει πάνω από δεκαεπτά χιλιάδες εκτάρια, καταλαμβάνει το

Επάνω: Μνημειακός λαξευτός τάφος.

Κάτω: αποτυπώσεις μνημείων στη νεκρόπολη της Κυμισάλας από τη Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού και περιλαμβάνει την ορεινή έκταση του Αταβύρου, του Ακραμίτη, την έκταση γύρω από τον ποταμό Σιανίτη και την παράκτια έκταση από τον κόλπο του Παπαγιώργη έως το ακρωτήριο Αρμενιστής και νότια έως τον κόλπο της Απολακκιάς. Μέσα σε αυτήν την περιοχή απαντούν πολλοί τύποι οικοτόπων, από τα υποθαλάσσια λιβάδια, τις αμμουδιές με αμμοθίνες και

τις φωκοσπηλιές, μέχρι τα πευκοδάση και τα αυτοφυή κυπαρισσοδάση. Οι εναλλαγές, που παρουσιάζει το τοπίο, και το θαυμάσιο ανθρωπογενές περιβάλλον, με τους παραδοσιακούς οικισμούς και τις δραστηριότητες των κατοίκων, καθιστούν την περιοχή μοναδική.

Αυτό το συγκριτικό πλεονέκτημα του τόπου, σε συνδυασμό με την ανάδειξη των αρχαιολογικών θέσεων και μνημείων

Κάθετη φωτογράφιση μνημείου στη νεκρόπολη της Κυμισάλας από τη Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

της Κυμισάλας, θα μπορούσε να οδηγήσει σύντομα στη δημιουργία ενός **μοναδικού αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου**, το οποίο θα διασφαλίσει τη φυσιογνωμία της περιοχής, θα αναδείξει τα ιδιαίτερα πολιτισμικά, φυσικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά του τόπου και θα οδηγήσει σε μια ήπια, αειφορική και βιώσιμη ανάπτυξη την ημιορεινή περιοχή του Ακραμίτη.

Το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου και η ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, η Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και η Τοπική Αυτοδιοίκηση συνεργάζονται αρμονικά και στοχευμένα στην περιοχή με στόχο την ανάδειξη και προστασία των αρχαιοτήτων, αλλά και τη δημιουργία βασικών υποδομών για την ίδρυση ενός αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου στο μέλλον. Κεντρικός άξονας αναφοράς θα είναι το τρίπτυχο Ακρόπολη-Νεκρόπολη-Πόλη, ενώ προτείνεται και η ανάπτυξη αειφόρων δράσεων,

βασισμένων, αφενός σε ένα εκτεταμένο υπαίθριο αρχαιολογικό μουσείο (που θα απαρτίζεται από διάφορες σημαντικές αρχαιολογικές θέσεις και μνημεία της περιοχής) και αφετέρου θέσεις περιβαλλοντικού και οικολογικού ενδιαφέροντος, που θα διασυνδέονται μεταξύ τους με περιπατητικά μονοπάτια.

Ενημερωθείτε για την αρχαιολογική έρευνα του Παν/μιου Αιγαίου και της ΚΒ' ΕΠΚΑ στην Κυμισάλα και τις προοπτικές της:

<http://www.eulimene.eu/kymissala.php>

<http://www.facebook.com/pages/Archaeological-Research-in-Kymissala-Rhodes/110523398977961>

